

16. М.А. Народна освіта в 1924 – 1925 рр. (матеріали до перевиборів Рад) // *Агітатор*. - 1926. - № 2.
17. ДАЧО – Ф. Р – 5993. – Оп. 1. – Спр. 1016.
18. Коцур Н., Коцур В. Українізація і освіта у 20–ті – на початку 30–х рр. ХХ ст.: Деякі методологічні та історіографічні аспекти // *Рідна школа*. – 1994. – № 11.
19. Прилуцький В.І. Соціально-політичний портрет української селянської молоді в період становлення тоталітарного режиму // *Матеріали українського симпозіуму*. - 1994. - № 8.
20. Славуа Г. Антирелігійна політика Радянської держави в галузі народної освіти у 20–30–х рр. // *3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*. – 1998. - № 1-2.
21. Душков Б.А. Психосоціологія менталітета і нооменталітета. – Екатеринбург: Деловая книга, 2002.
22. Національні моменти в партійнім і радянським будівництві. – Х.: Шлях освіти, 1923.
23. Кучерук О. Більшовицька політика українізації у 20-х роках // *Рідна школа*. – 1993. – № 10.
24. ЦДАГОУ. - Ф. 7. - Оп. 1. - Спр. 40.
25. Бухарин Н.И. Проблемы теории и практики социализма. - М.: Политиздат, 1989.

Б.Г. Москальов, Н.П. Москальова

ІЗ ІСТОРІЇ ІНЖЕНЕРНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ 20-х – НА ПОЧАТКУ 30-х РОКІВ

У 90-ті роки минулого століття реформування вищої та середньої освіти було тісно пов'язано з її універсалізацією, відмовою від вузькоспеціалізованої освітньої системи, яка сформувалася у 30-ті роки. Новим важливим кроком у реформуванні моделі освіти стало рішення Президента України про перебудову системи управління, перехід від вузьковідомчої, галузевої системи управління вищими навчальними закладами, що також склалася в період більшовицької модернізації, до єдиної системи управління, яка відповідала б новим потребам розвитку суспільства.

Вивчення проблем формування радянської освітньої моделі і, зокрема, інженерної сільськогосподарської освіти останнім часом було недостатнім. В працях О.Ф. Нікілева вивчають питання розвитку інженерної сільськогосподарської освіти в післявоєнні роки, а в монографії Б.Г. Москальова – в роки так званого „розвиненого соціалізму” [1].

Більшовицька реформа сільськогосподарської освіти (як у цілому реформа вищої школи) почала здійснюватися у 1930 р., коли технічна модернізація сільського господарства зіткнулася з гострою нестачею інженерно-технічних кадрів та невідповідністю спеціалістів агрономічного профілю до роботи в нових умовах. Особливо яскраво це виявилось під час будівництва перших великих, механізованих зернофабрик (нових радгоспів), яке почалося у 1928 р. Перехід у 1930 р. до суцільної колективізації і масового будівництва МТС ще більше загострив кадрову проблему. Незважаючи на те, що в сільському господарстві СРСР наприкінці 20-х років працювало понад 2,3 тис. інженерів-механіків і техніків [2, 18], потреба в них у відповідності з розрахунками Держплану складала по інженерам-механізаторам 7577 чол. (зокрема 1245 чол. по Україні), а по технікам-механікам – 51974 чол. (по Україні 7967 чол.) [3, 157 – 158].

Недостача кадрів породжувала неправильне використання техніки, її недостатнє завантаження (40

– 50%), часті поломки та погану організацію ремонту та технічного обслуговування. Дорогоцінні машини, значна частина яких закупалася за золото за кордоном, швидко псувалися, так що термін експлуатації тракторів не перевищував 2-3 роки. Все це, в свою чергу, впливало на якість сільськогосподарських робіт та врожайність зернових, несподівано високою для радянського керівництва виявилася і собівартість продукції. Вкрай не готовими до реалізації більшовицьких планів створення найбільшого у світі механізованого сільськогосподарського виробництва виявилися агрономічні кадри, які випускалися вищими навчальними закладами.

У системі сільськогосподарської освіти, яка існувала, радянське керівництво не влаштувало універсальність знань, які одержували випускники вищих навчальних закладів (так звана „європейська” або „німецька” модель освіти), багатопредметність навчання. Замнаркомзема СРСР по кадрам М.І. Єжов, який керував перебудовою сільськогосподарської освіти, на нараді директорів сільськогосподарських навчальних закладів у серпні 1930 р. назвав Тимірязівську академію „гігантом по формі” та „кустарним вищим навчальним закладом” за змістом, який готував на своїх 20 факультетах „мізерну кількість робітників окремих спеціальностей і по суті – всезнайо́к”. „Такі робітники, – заявив М.Єжов, – які знають все, а насправді нічого не знають, великому механізованому господарству не потрібні” [4].

У більшості сільськогосподарських навчальних закладів реформа зустріла серйозні заперечення та опір з боку професорсько-викладацького складу. Це стосувалося і технічної сільськогосподарської еліти. Ще у лютому 1927 р. у Ленінграді відбулася Перша Рада у справах сільськогосподарського машинознавства, машинобудування, машиновикористання та мотокультури, що проходила під головуванням проф. В.П. Горьчкіна. В її роботі взяли участь науково-дослідні організації, навчальні та наукові кафедри, машинобудівні та торгові організації РСФСР, України та інших республік. Серед питань, які обговорювалися на Раді у Ленінграді, було і питання про підготовку кадрів для сільськогосподарського машинознавства та машинобудування. В доповідях учених була відмічена нестача кваліфікованих інженерних кадрів, наголошувалося на особливому характері сільськогосподарської інженерної освіти, істотним недоліком якої була слабка агрономічна підготовка спеціалістів. Рада запропонувала значно збільшити підготовку інженерів, зосередивши її переважно в сільськогосподарських вищих навчальних закладах, а також розширити агрономічну базу інженерної освіти [5, 113, 114].

В Україні існували декілька центрів з проблем сільськогосподарської механізації та машинознавства: у Києві, Харкові, Одесі, Якимівці. Активну роль в об'єднанні учених, що займалися проблемами сільськогосподарського машинобудування та машинознавства, в ці роки відіграв проф. Олександр Олексійович Алов, який приїхав до Харкова у 1914 р. разом із евакуйованим із Польщі Ново-Олександрійським інститутом сільського господарства та лісівництва, де він із 1900 р. очолював кафедру „Наука про сільськогосподарські машини”, а з 1915 р. став директором інституту. У 1928 р. він

ініціював організацію у Харкові Науково-дослідного інституту сільськогосподарського машинознавства та машинобудування (з філіями у Києві та Одесі), який сприяв об'єднанню наукових сил в Україні і передував створенню УНДІМА та УНІСГОМА [6, 44].

У червні 1929 р. під його головуванням відбувся у Харкові Перший Пленум Науково-технічної Ради у справах сільськогосподарського машинобудування, в якій взяли участь навчальні та науково-дослідні кафедри Харкова, Одеси, Києва, заводи сільськогосподарського машинобудування, різноманітні наркомати та відомства України. В основу рішення з питання про підготовку інженерних кадрів були покладені висновки Ради у Ленінграді та доповідна записка, підготовлена адміністрацією інституту сільськогосподарського машинознавства та машинобудування в керівні органи України. В ній пропонувалося створити два спеціалізованих факультети: у Харкові – з ухилом в машинобудування, та у Києві – з ухилом в машиновикористання [7, 152 – 155].

Дискусія 20 – 30 ХХ ст. років із проблем інженерної сільськогосподарської освіти розгорнулася з наступних питань: в яких інститутах готувати інженерів для сільськогосподарського виробництва та машинобудування; який тип спеціаліста слід взяти за базову модель. До революції 1917 р. і в 20-ті роки спеціалісти для сільськогосподарського машинобудування готувалися в технічних вищих навчальних закладах, а для аграрної сфери – в сільськогосподарських. Проте, як ми уже відзначали, Рада в Ленінграді рекомендувала вести підготовку інженерів в основному на інженерних факультетах сільськогосподарських вузів. Цю позицію впевнено захищав проф. В.П. Горячкін. В одній із своїх статей він писав: „Настав час перестати говорити про підготовку „машинознавців” і „машинобудівників” і вести підготовку спеціалістів з сільськогосподарських машин та знарядь в повному об'ємі. Справжніми розсадниками для підготовки спеціалістів слід вважати не вищі технічні школи та технологічні інститути і не політехнічні інститути, а ті вищі агрономічні школи, в яких поряд з агрономічним факультетом існує інженерний” [8, 13].

Його погляди у Харкові поділяв проф. О.О. Алов, який в доповіді на сільськогосподарській секції науково-технічного товариства Наркомосвіти на тему „Інженерно-технічна база сільськогосподарської освіти” (тези доповіді були потім опубліковані у журналі „Сільськогосподарська освіта”) наполягав на універсальності та комплексному розвитку сільськогосподарської освіти. Він підтримував плани директора сільськогосподарського інституту Ходака про реорганізацію інституту та створенню єдиного сільськогосподарського навчально-науково-дослідного комбінату – Української сільськогосподарської академії [9, 145]. Проте вже працювала спеціальна урядова комісія, яка готувала проєкт п'ятирічного плану підготовки кадрів, що діагностично відрізнявся від планів Харківського сільськогосподарського інституту.

Основні тези цієї реформи були розроблені навесні 1930 р. та затверджені 12 червня Постановою РНК України „Про організацію ВИШів та ВТИШів і про передачу їх у відання відповідних наркоматів”, у відповідності з яким Харківський сільгоспінститут

було розділено на Харківський інститут зернових культур і Харківський інститут механізації та електрифікації сільського господарства. Було створено і Київський інститут механізації та електрифікації сільського господарства. Інженерна сільськогосподарська освіта була розділена між різними відомствами: ХІМЕСГ та КІМЕСГ переходили у підпорядкування Трактороцентру; Харківський, Запорізький та Зінов'євський вечірні інститути сільськогосподарського машинобудування передавалися Сільмашоб'єднанню, а Харківський автотракторний інститут – ВАТО (Всесоюзному автотракторному об'єднанню) [10, 222 – 224, 229].

Відрізнявся від пропозицій технічної еліти і підхід більшовицького керівництва до визначення типу інженера сільськогосподарського виробництва. Вирішальний вплив на визначення кваліфікаційних характеристик інженера справила думка керівництва Верготресту, який першим накопичив значний досвід великого механізованого виробництва. Керівництво Зернотресту пропонувало готувати у вищих навчальних закладах інженерів-механіків промислового, фабричного типу з урахуванням того, що сільськогосподарська праця скоро перетвориться в різновид індустріальної, а сільськогосподарське виробництво – у фабрики зерна і м'яса. Інженер-механік з експлуатації автотракторного парку, сільськогосподарських машин та знарядь повинен був знати паливне та транспортне господарство, механізацію внутрішньосадибних робіт, ремонт двигунів та сільськогосподарських машин, зокрема на агрономічні дисципліни повинно було бути відведено не менше 15 % навчального часу [11, 30 – 32]. Його підготовка повинна була істотно відрізнитися від підготовки інженерів для сільськогосподарського машинобудування як з точки зору знання фундаментальних інженерних дисциплін, так і в плані конструювання сільськогосподарської техніки.

Реформа сільськогосподарської освіти, запропонована більшовицьким керівництвом, зустріла, як відзначав М. Єжов у статті „Кондратіївщина у боротьбі за кадри”, „шалений опір” з боку „реакційної частини професури та викладачів” вищої сільськогосподарської школи, які намагалися зривати реформу „всіма засобами, що були в їхньому розпорядженні” [12, 9]. Дійсно, проти неї виступило керівництво багатьох сільськогосподарських вищих навчальних закладів. Знадобився приїзд спеціальної комісії в Тимірязівську академію з ультимативними вимогами: у триденний термін провести реорганізацію, тобто, розділити академію на п'ять нових навчальних закладів [13]. Професор Тимірязівської академії, відомий агрохімік та ґрунтознавець О. Дояренко – „один із найвідоміших вождів правої професури” (за оцінкою М. Єжова), який активно виступав за збереження універсальності сільськогосподарської освіти, заявив, що ця реформа приведе насправді до зникнення вищої школи, перетворення вищих навчальних закладів в середньо-технічні [12]. Необхідність збереження універсальності сільськогосподарської освіти захищало і багато відомих професорів та викладачів інших вищих закладів освіти країни. Проте їх опір було зламане. Для цього влада застосувала різноманітний арсенал засобів: від тиску та залякування до звільнення з роботи та арешту небажаних професорів та викладачів.

Ось характерна замітка 1930 р. із інститутської (Харківський інститут зернового господарства) багатотиражки (вирізка зберігається у фондах Музею історії Харківського державного технічного університету сільськогосподарства). Вона була опублікована під вражаючим заголовком: „Суспільство вимагає від проф. Алова відповіді!” Автор замітки писав: „Коли ми боролися за знищення універсального профілю – проф. Алов мовчав, точніше не мовчав, а захищав універсальність профілю. Коли ми боролися за впровадження активних методів навчання – проф. Алов мовчав. Коли ми боролися за впровадження марксистсько-ленінської методології у підручниках, проф. Алов мовчав. Вся це боротьба – є боротьба класова. Отже, мовчання проф. Алова може бути розцінено не так, як на те розраховує проф. Алов, тому ми вирішили дати слово проф. Алову. Але проф. Алов від цього слова відмовився. Так і заявив представникам редакції „Мені нічого сказати, та і часу немає” [14]. Щоб відповісти на запитання, чому мовчав проф. Алов, необхідно згадати, що у 1930 р. у Москві було сфабрикована справа „Трудової селянської партії” і скрізь по країні почався пошук явних і прихованих членів партії. В Україні була організована справа „українських агрономів” – „резніковщина”, – результатом якої став розгром Наркомзему УРСР та його структур, було арештовано та засуджено ряд представників старої агрономічної школи, професорів Харківського сільськогосподарського інституту – колег і товаришів проф. О.О. Алова. Глава шкідницької організації Михайло Зінов’євич Резніков – член колегії Наркомзему, зам. наркома, якого ще у 1929 р. було виключено з партії як соціально ворожий елемент, а потім арештовано, незважаючи на підтримку відомого більшовика, наркома О.Шліхтера, його замісників – В. Качинського, Л. Діманта та ін. Резнікову було пред’явлено політичне звинувачення в тому, що він у жовтні 1917 р. як товариш голови Харківського губерньського земельного комітету, одержавши звістку про революцію у Петрограді, розіслав на місця телеграму такого змісту: „Купка божевільних захопила владу, не підкорятися їй бути на місцях”. Під час громадянської війни він саботував заходи радянської влади, а з приходом у Харків Добровольчої армії зустрічався з генералом Кутеповим, був присутній на банкеті на честь ювілею В.З. Май-Маєвського, де виступав з тостами та обнімався з білими генералами. Сам Резніков під час чистки наполягав на тому, що зустрічався з Кутеповим з приводу реквізиції у Спілки кооператорів коней, а на ювілей Май-Маєвського він був направлений проти своєї волі головою Ради кооперативних з’їздів; з промовами там не виступав і наступного дня після банкету висловив свій протест з цього приводу на засіданні кооперативної Ради [15, 41 – 42]. Ці звинувачення факти стали важливими доказами під час подальшого цькування Резнікова. Його було засуджено на 10 років за шкідницьку діяльність, різні терміни одержали й інші учасники процесу.

Звернемося тепер до деяких сторінок біографії проф. О.О. Алова. Як зустрів Жовтневу революцію колишній статський радник, директор Ново-Олександрійського інституту проф. О.О. Алов, нам не відомо. Проте відомо, що після періоду анархії Директорії і петлюрівщини, червоного терору та

реквізицій влітку 1919 р. він, як і багато інших представників харківської інтелігенції, з надією очікували приходу Добровольчої армії (про це він сам повідомляв на процесі у 1921 р., який було організовано радянською владою проти представників харківської інтелігенції) [16]. Їх звинувачували у справі так званого „Національного центру”, за списками якого восени 1919 р. відомі харківські професори та представники інших верств інтелігенції (всього на процесі було залучено 24 чол.) пройшли на виборах до Харківської міської думи. На цьому процесі проф. О.О. Алову та його колегам – професорам І.А. Красуському, В.Ф. Левитському, О.І. Гундеру та іншим – ставився в вину так званий лист-звернення учених професорів Півдня Росії до учених Заходу, підготовлений у 1919 р. В ньому вони просили своїх західних колег роз’яснити авторитетним колам в своїх країнах, яку велику небезпеку представляє собою більшовизм та необхідність спільної боротьби з ним на благо спасіння європейської культури. Лист було перекладено кількома європейськими мовами та опубліковано в ряді європейських країн.

Про цей процес вийшла цікава стаття В. Гусева та І. Верби „Ягідки визріли потім” у науково-публіцистичному журналі „З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВС, КДБ” [17]. Проте деякі положення цієї статті потребують уточнення. Автори пишуть, що проф. Красуський був занесений до складених ГПУ України списків українських професорів, які згідно постанови ВКП(б)У висилалися за межі республіки. Доля інших, включаючи проф. О.О. Алова, як пишуть автори статті, достовірно не відома. „Вона, мабуть, склалася так само, як у сотень і тисяч репресованих у 20 – 30-ті роки” [17, 163]. Насправді, ректора Технологічного інституту у 1921-22р.р. проф. І.А. Красуського, засудженого на 5 років умовно з виконанням суспільно-примусових робіт за місцем основної роботи (за нього заступився Головопрофосвіти і сам Ф.Е. Дзержинський), не було вислано із країни. У 1924 р. він організував та очолив Український інститут прикладної хімії, у 20 – 30-ті роки до своєї смерті у 1937 р., працював у харківських інститутах. Ще один важливий фігурант у справі харківських професорів – В.Ф. Левитський – продовжував працювати завідувачем кафедри організації сільськогосподарського виробництва в Харківському СГІ аж до 1928 р., тобто до виходу на пенсію, у 1925 р. його було обрано дійсним членом АН УРСР. Проф. А.І. Гундер, якого, як і проф. О.О. Алова, було засуджено до 3 років суспільно-примусових робіт, в подальшому працював завідувачем кафедри органічної хімії Харківського хіміко-технологічного інституту аж до 5 жовтня 1941 р., коли він загинув під час бомбардування міста, намагаючись врятувати цінне устаткування лабораторії своєї кафедри. Список цей можна було б продовжити. Проте ці дані наведені для того, що б показати, що доля професора О.О. Алова не була винятком, він продовжував продуктивно працювати, був ректором, деканом, завідувачем кафедрою аж до смерті у 1938 р., уникнувши, як і більшість його колег по справі харківських професорів, репресій. Проте працювати у 30-ті роки професором – колишнім пособником білогвардійців – було непросто. І „резніковщина” була першою серйозною пересторогою тим, хто чинить опір більшовицьким реформам. Доводилося

відхрещуватися від своїх колишніх колег і проф. Алову. У липні 1930 р. сільськогосподарська секція ДНМК Наркомату освіти (рішення секції підписав і О.О. Алов.) виключила проф. ХСГІ С.М. Тумановського зі складу секції як „ідеологічного прихильника групи Резнікова, про що він зізнався в листі у „Вісті”, оскільки він може завдати шкоди реорганізації с.-г. освіти на Україні” (підкреслено нами- Б.М., Н.М.) [18, 76]. Так проф. О.О. Алову та його колегам довелося реагувати на листа Сергія Михайловича Тумановського в газету „Вісті”, в якій він казався в тому, що в лекціях 1927, 1928 і початку 1929 років він виховував слухачів в дусі дрібно-буржуазних теорій розвитку сільського господарства [19].

Відносно проф. О.О. Алова, то в ряді публікацій, а саме у статті колишнього ректора Харківського сільськогосподарського інституту проф. А.М. Грінченко із книги „Харьковский ордена Трудового Красного Знамени сельскохозяйственный институт им. В.В. Докучаева”, що вийшла 1968 року, стверджується, що проф. О.О. Алов був організатором і першим директором ХІМЕСГ. Поки що не знайдено документів, які підтвердили б це (архіви ХІМЕСГ та ХСГІ під час Великої Вітчизняної війни згоріли). Проте відомо, що у травні 1930 р. тимчасово виконуючим обов’язки директора ХІМЕСГ було призначено завгоспа СГІ П.П. Михмет, а проф. О.О. Алова рішенням Головопрофосвіти УРСР від 3 липня 1930 р. було призначено помічником директора. Без сумніву, що саме він, маючи значний досвід підготовки спеціалістів, відіграв головну роль у підборі кадрів для нового інституту, технічному оснащенню навчально-лабораторної бази, розробці навчальних планів і програм, організації набору студентів.

Відносно його особистого ставлення до проблем інженерної освіти, то, як уже нами вказувалося, він у 30-ті роки віддавав перевагу мовчанню, хоча інколи відступав від цього правила. Так, у заяві студентів-партійців до парткому інституту 1933 року відмічається, що проф. О.О. Алов у своїх лекціях стверджував, що ХІМЕСГ повинен готувати спеціалістів, які уміють розраховувати та будувати сільськогосподарські машини, а не тільки проводити механізацію в сільське господарство. Це було кваліфіковано партійними органами як ворожий виступ проти існуючого профілю спеціалістів [20, 103].

Слід сказати, що вже у 1932 р. було прийнято постанову ЦВК СРСР, яка вимагала ліквідувати викривлення партлінії у реформі освіти. Почалося виправлення найбільш гострих кутів більшовицької реформи: укрупнювалися вищі навчальні заклади, розгорнулася боротьба за якість навчання, збільшилася його тривалість, ліквідовувалися такі пролетарські методичні новації, як бригадно-лабораторний метод тощо. На Всесоюзній нараді директорів сільськогосподарських інститутів, яка відбулася у 1934 р., було визначено головне завдання для вищих навчальних закладів по механізації сільського господарства – їх технічне обладнання, забезпечення повним комплектом тракторів та сільськогосподарських машин, а також автотранспортом та організація при кожному інституті навчально-виробничих та ремонтних майстерень [21, 114 – 118]. Було віднайдене, за висловом М. Бухаріна, поєднання універсалізму та спеціалізації (німецької та американської моделей) через фундаментальну

підготовку студентів на перших курсах та спеціалізацію на старших.

Радянська система підготовки інженерних сільськогосподарських кадрів активно розвивалася не тільки у 30-ті роки, а і в післявоєнний період. До середини 80-х років випуск інженерів для сільськогосподарського виробництва досяг по Союзу 10,3 тис. спеціалістів щорічно. Ця система дозволила забезпечити інженерними кадрами радгоспно-колгоспну систему, стала органічною частиною планової економіки, єдиної державної технічної політики в сільському господарстві.

1. Москалев Б.Г. *Аграрная политика и инженерная служба села в 60-80 годы.* – Харьков, 1992; Нікілев О.Ф. *Керівна ланка матеріального виробництва українського села: особливості формування і функціонування у новосенний період (середина 40-х – перша половина 50-х років ХХ століття)* // *Український селянин.* – 2001. – Вип. 3; Нікілев О.Ф. *Інженерна служба села: стан і проблема формування кадрового потенціалу у новосенний період (середина 40-х – початок 50-х р.р. ХХ ст.)* // *Український селянин.* – 2002. – Вип. 5.
2. Борисов Ю.С. *Подготовка производственных кадров сельского хозяйства СССР в реконструктивный период.* – М., 1960.
3. *Социалистическая реконструкция сельского хозяйства.* – 1930. – № 4-5.
4. *Социалистическое земледелие.* – 1930. – 1 авг.
5. *Научно-технический вестник.* – 1927. – № 3.
6. *Научові установи та організації УРСР.* – Харків, 1930.
7. *Сільськогосподарська машина.* – 1929. – № 78.
8. *Машина в деревне.* – 1928. – № 3.
9. *Державний архів Харківської області (далі – ДАХО).* – ФП. 20. – Оп.1. – Спр. 99.
10. ДАХО. – ФР. 845. – Оп. 3. – Спр. 2886.
11. *Социалистическая зерновая фабрика.* – 1930. – № 5.
12. *Социалистическая реконструкция сельского хозяйства.* – 1930. – № 9-10.
13. *Социалистическое земледелие.* – 1930. – 2 авг.
14. *Музей історії ХДТУСГ. Основний фонд. Справа № 9.*
15. ДАХО. – ФП. 15. – Оп. 2. – Спр. 7.
16. *Пролетарий.* – 19 21. – 26 апр., 28 апр., 5 мая.
17. „3 архівів ВУЧК, ГПУ, НКВС, КДБ”. – 1995. – № 1, 2.
18. *Сільськогосподарська освіта.* – 1930. – № 6 (червень).
19. *Вісті.* – 1930. – 16 травн.
20. ДАХО. – ФП. 69. – Оп. 1. – Спр. 102.
21. *На аграрном фронте.* – 1924. – № 9.

Н.Г. Кукса

НОВІ ФОРМИ КУЛЬТУРНО-МАСОВОЇ РОБОТИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ У 20-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

У сучасних умовах, коли культура, а особливо на селі, переживає не найкращі часи, ми все частіше повертаємось до тих сторінок вітчизняної історії, які у цьому контексті заслуговують на найбільшу увагу. Саме до таких, на нашу думку, належать різноманітні аспекти культурно-освітнього процесу в українському селі 20-х роках ХХ століття – інтенсивного розвитку української культури та освіти на селі. Виходячи з цього можна констатувати, що вказана проблема є досить актуальною і представляє собою значний науковий інтерес.

До тих чи інших її сюжетів зверталось в своїх працях немало дослідників. Вже в 20-і роки питання культурно-масової роботи на селі висвітлювалися